

**МЕРГЕН
ЛЕ
АЙАНАНЫҢ
ОЙЫНДАРЫ**

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ 1986

МЕЧИГИМ

Менин шулмус мечигим,
Болчондоп кайда барадын?
Чоокыр ийдимди чочыттын,
Чочкого сен табардын.
Сен, тенек, не секиредин?
Көзнөктинги шилин оодор болзонг,
Көмөлөдөр кижини мен болорым.

КОЙОНОК

Койонок, койонок, койонок,
Колы чыйрак койонок,
Кобы кечире мантаган.
Селбер түктү сары үкү
Сеспес јерден сезип алган.
Болчок јүреги борт эткен,
Јирдү карын бырт эткен.

МОДОРЛОР

* * *

Мынан, мынан мынычак,
Мынан ары – тегенек.
Кырда, кырда кылыр ак,
Кыр агажы – тегенек,
Алты бутту аласар,
Айлы јангыс ботпонок.

* * *

Јүгүре-јүгүре, јум таптым,
Јум алдынан тарак таптым,
Таракты апарып, таадама бердим.
Таадам меге сагалын берди,
Сагалын апарып, көлгө бердим,
Көл меге көбүгин берди.
Көбүкти апарып, ийнекке бердим,
Ийнек меге сүдин берди.
Јайып-јуйып ичип отурзам,
Койонок келип кожо ичти.
Колым менин «тырс» этти,
Койонок сөөги «корс» этти.

* * *

Жүгүрүп-жүгүрүп, жун таптым,
Жун алдынан тарак таптым.
Таракты алып, Таптанга бердим,
Таптан меге сагалын берди.
Сагалды алып, көлгө бердим,
Көл меге көбүгин берди.
Көбүкти алып, көк уйга бердим,
Көк уй меге сүдин берди.
Жайып-жуйып ичип алдым,
Жайбандадып жүгүрдим.
Жаан бажыма ок тийди,
Жайпас эдип жыгыл калдым.

* * *

Кырда, кырда кузук бар,
Куу кижинин бажы бар.
Таарманда талкан бар,
Тас кижинин бажы бар.
Бисте, бисте билү бар,
Бичик-билик тууда бар.
Тузалуда тузы бар,
Турган малда турлу бар.
Туу-кырда тура бар,
Турачакта уулдар жажынган.
Кем озо табылар,
Онын бажы жарылар.

* * *

Билдим-билдим, биле чокол,
Чоколдын чокту белек.
Белектин беш агаш,
Агаштын арман кузук.
Кузуктын кубан кер,
Кердин кер тарал.
Таралдын тайтыл өзök,
Өзökтин өрмөн кайчы.
Кайчынын кара бычак,
Бычактын бычыл тот.
Тоттын тош кара,
Каранын кара тот.

* * *

Билдим-билдим, биле чаба,
Чапчы кайа, кайа дедим,
Камчы маас, маас дедим,
Арба жиме, жиме дедим,
Жуу тогус, тогус дедим,
Токшын белек, белек дедим,

Беер талкан, талкан дедим,
Таар төгүс, төгүс дедим,
Төрбө карыш, карыш дедим,
Кара жерим, белим дедим,
Жети алда, алда дедим,
Алты кулаш, кулаш дедим,
Туу тулган, тулган дедим,
Тусту баштык, баштык дедим,
Ирик койдын мүүзи дедим.

* * *

Билдим-билдим, биле чокол,
Чоколдын чокту белек,
Белектин беш агаш,
Агаштын арман кузук,
Кузуктын кунан кеер,
Кеердин кер тарал,
Таралдын тайтыл өгүс,
Өгүстин оймок кайчы,
Кайчынын кара бычак,
Бычактын бычын тоош,
Тооштын тот-кара,
Каранын каш кижиги,
Кижинин киш жака.

* * *

Тас, тас, таракай,
Жаман ады – корокой.
Мен, мен – мечиртке,
Менен жаман кучыйак –
Ала-была сангыскан,
Орто түшкен куйушкан.
Сангысканнаң ала-тас,
Жымырткадан жылтырт-тас.
Отурган јери ойдык, тас,
Баскан јери тайкак, тас.

* * *

Тас, Тастаракай –
Таманы јок корокой.
Атка минзе, чабаган,
Айылга кирзе, копчы.
Ээринин каажызы јок,
Өдүгинин ылтармыжы јок.
Эски капта кулак јок,
Тас кижиде ук јок.
Качары үйттү Тас,
Кејири куртту Тас.

ҮЧ АНЧЫ КЕРЕГИНДЕ

Үч нөкөр андап барган. Олор бир өзөктө кујурга келеле, ан сакыыр деп шүүшкен. Аттарын буулап койоло отургажын, түнде жызырт-мызырт табыш угулган. Үчүлези кујур жаар адып ийерде, «тазырт» эдип калган.

– «Тазырт» эткени немези? – деп, бирүзи сурады.

– Табарар јерди таап барды, «тазырт» этпей канайтсын. Сыгыннын мүүзи «шылырт» эткен эмей – деп, экинчизи айтты.

Тан адарда, жыгылган сыгынды көрөр деп баргажын, үч ады жыга аттырткан јаткылады. Мыны көрөлө,

үчү жөптөшкөн: көскө лө көрүнген не-
мени – чымылды да болзо, адар.

Баскылап бараткажын, бирүзинин
бажына көгөөн коно берди. «Кыймык-
танба!» дейле, бир нөкөри адып ийер-
де, онын бажы үзүлеле, чарчай берген.

Оны көрөлө, үчинчизи айткан:
«Бата-а, байа талкан жип жадарда, сага-
лы барбандап турган. Эмди бажы кай-
да барт?»

* * *

База ла үч ангчы андап барган. Ба-
скылап отургажын, айунын ичегени
көрүнген. «Көксимди айландыра ар-
макчыла буулагар. Мен ичегенге ки-
рейин. Армакчы тынгий ла берзе, оны
кайра тартаар» дейле, бирүзи ичегенге
кире берген.

Армакчы тынгий ла берерде, эки
ангчы бар-жок күчиле нөкөрин чыгара
тарткан болтыр. Көргөжин, онын ба-
жын айу үзе тартып салтыр.

– Бу байа ичегенге кирип жадарда,
башту болгон бедиде? – деп, бирүзи сура-
ган.

– Байа танкы тартып отуларда, бажы
бойында ла болгон эди – деп, экинчизи
ого каруузын берди.

ТООЛОРДЫ ЧОЛОЛОГОНЫ

САБАРЛАРДЫ ЧОЛОЛОГОНЫ

* * *

Бир – билү
 Эки – эгү
 Ұч – үлгү
 Төрт – төжөк
 Беш – белдүш
 Алты – аркыт
 Жети – жер
 Сегис – серке
 Тогус – торко
 Он – орын

* * *

Бир – бука
 Эки – эчки
 Ұч – үзүт
 Төрт – төө
 Беш – бее
 Алты – айгыр
 Жети – жеек
 Сегис – сек
 Тогус – торбок
 Он – жылан

Эргек – Башпарак, Бетпейек
 Ус сабар эмезе уч сабар – Бажы-
 Кырлу, Бадан-Тырмак, Беди-Ши-
 ли, Балалу-Ұдек
 Ортон сабар – Ортон-Мерген, Ор-
 тон-Оймок, Тере-Соқы
 Ады жок сабар – Алтын-Сары, Обо-
 Чечен, Тедей-Бакчы, Ойо-Чечен
 Чычакай – Кичү-Бий, Кичү-
 Быйак, Кичү-Баай, Чычайак,
 Чылдыр-Чимик, Кичүбей

БАЙЧЫЛ КЕЛИН (кеп куучын)

Озодо бир сүреен байчыл келин болгон дежет. Ол бир катап көрзө, жаан суунунг ары жанында бөрү койлорды тудуп турган. Ол келеле, байлу сөстөрлө айткан:

– Агаачынын ары жанында жоон агаш, жоон агаштын кийнинде кажар агаш, кажар агаштын кийнинде улыгычы маараачыны тудуп жат.

Улус ондобогон. Бойы канча ла кире кыйгырарда, бөрү барбаган. Арт-учында ол кабайда жаткан уул баланы алала ыйладарда, бөрү качкан дежет.

Онон бөрү айткан эмтир: «Кыс кижини көрзөм, кыјыгым курыыр. Ый кижини көрзөм, каткым келер. Уул кижини көрзөм, богоно сөөгим «борт» эдер, болчок жүрегим «барт» эдер».

АК-САГЫШ ЛА КАРА-САГЫШ (чөрчөк)

Ак-Сагыш ла Кара-Сагыш деп эки карындашта ак уй, кара уй, ак ат, кара ат, ак ийт ле кара ийт болгон. Бир каптап карындаштар оморды үлешкен эмтир. Ак-Сагыш ак тындуларды алган, Кара-Сагыш караларын алган. Олор жөөжөзин коштоп, малын айдап баратканча, Кара-Сагыш айткан:

– Ак-Сагыш, ол ак уйды сойып жиик. Биске кара да уй једер.

Анайып, ак уйды карындаштар сойло, јип салган. База бир күн јортып барадала, Кара-Сагыш база ла айтты:

– Ак-Сагыш ол ак атты сойып жиик. Биске кара да ат једер.

Ак-Сагыш база ла јөпсинди, ак ат јилди.

Онон Кара-Сагыш ак ийти Ак-Сагыштан база сурап, јип салды.

Бир күн Ак-Сагыш уйкунан туруп келзе, Кара-Сагыш кара уйды, кара атты, кара ийти алганча јүре бертир. Ак-Сагыш јолын улалтып баратканча, сары-сары талдарлу арал көрүнди. Аралга кирип барза, јапаш турды. Арыган бойы јапашка киреле, конор деп сананды. Күн ажып барадарда, јапашка түлкү кирип келди. «Арка јердин чычкандарын тудуп јиир деп турала, Күн ашканын билбей калтырым, а-а» дейле, јадып уйуктай берди.

Кызыл энгир кирип турарда, койон

жетти. «Аралдын сагалагын жип туруп, энгир киргенин билбей калдым» дейле, жадып уйуктай берди.

Түн койыла берерде, айу жетти. «Кара мөштинг кузугын түжүрип турала, түн киргенин билбей калдым» деп айдала, база ла жада берди.

Карангуй түн текши кирерде, бөрү күлүк жеткен. «Караты-Кааннын ак малы суу жогынан кырылып жат. Онын эдин жип, түн койылганын сеспей калтырым» дейле, жада түшти.

Анча-мынча бололо, койон шыпылдады:

– Жерди каза-каза келгенде, тогмок суу чыгып келер деп, алдында ада-энем айдатан эди.

– Тойоэт жип аларга турум. Андый неме айтпа – деп, бөрү койонды арбады.

Ак-Сагыш жадала, олардын куучынын жазап угуп алды. Таң адарда, андар курсагын табарга, тарап-таркай берди. Ак-Сагыш жапаштан чыгала, Караты-Кааннын журтын көстөп, базып ийди.

Једер јерге келгежин, Караты-Кааннын ак малы, албаты-јоны суу јогынан шыралап, кырылып јаткан болтыр. Ак-Сагыш кааннын каалгалу эжигин кайра ачып, кирип келеле айтты:

– Мен слерге суу табып берзем, нени беререер?

Караты-Каан карсылдада кат-

кырды:

– Сен, жокту тербезен, сууны кайдан табатан? – Оноң өчөгөн айас айтты: – Сууны тапсаң, ак малымнын тал-ортозын берерим, азыраган балдарымнын кичүзин берерим.

Абакайын кычырала, алама-шикирле Ак-Сагышты тойо азыразын деди. Аштаган-суузаган Ак-Сагыш тойоло, алкы бойы амырайла, Караты-Каанның эжигинен чыкты. Кара жерди казала, тонмок сууны чыгарып, суузаган ак малды, торологон албаты-жонды – ончозын суула тойдырды.

Калапту бүткен Караты-Каан кайа көрүп ыйлайт, бери көрүп каткырат. Айткан сөс – аткан ок. Ак-Сагышка

жарым жөөжөзин, Кымыс деген кичине кызын берди.

Ак-Сагыш эжин ээчидип, талдап алган жери жаар малын айдады. Ак-Сагышла Кымыстын алын эдегине бала базып, кийин эдегине мал базып, энке-тонго журтап жаткажын, Кара-Сагыш аказы jedип келген турды. Карындажынын байыганын көрүп, мекеленип сурады:

– Ак-Сагыш карындажым, сен ненен улам мынайда байыдың?

Ак-Сагыш көп сананбай, сары тал өскөн аралдагы жапашты айдып берди. «Анда ла жатсаң, байыырын» деди.

Арыган-жобогон Кара-Сагыш аралга jedип барза, чындап та, са-

ры-сары талдын аразында жапаш турды. Ол ого кирип, иргеге жадала, амырай берди.

Күн кырдан ажып жадарда, жапашка кызыл түлкү кирип келеле, «Арканын чычканын жип, Күн кырдан ашканын билбей калдым, а-а» дейле, жадып уйуктай берди.

Кызыл энгир кирип турарда, ак койон жетти. «Еекеен аралдын сагалагын жууп, энгир киргенин билбей калдым» дейле, жадып уйуктай берди.

Бүрүнкүй энгир кирип турарда, айу өрөкөн кире конды. «Кара агаштын кузугын терип, карануй киргенин билбей калтырым» деп айдала, база ла жада берди.

Энгир-түн өтти, көк бөрү једе конды. Айткан куучыны мындый бол-

ды: «Батазын, Караты-Кааннын малы сууга тойыптыр. Кара айгыры мандайыма тепти. Оныла согужып, энгир-түн өткөнин билбей калтырым».

Оны уккан Кара-Сагыш чыдажып болбоды. Карсылдада каткырып ийерде, көк бөрү жиндү кардын жара тартты.

САБАРЛАРЛА ОЙНОГОН ОЙЫН. «АЙЫЛ ТУТКАНЫ»

Бир бала эки колынын сабарларынын баштарын бириктирип, чадыр айылга тунгей эдип, жайа тудуп алар. Экинчи бала ол айылга кирерге, жоп сурап жат. Озо ло баштап эргектинг ле ус сабардын ортозындагы жаан уйттен баштаар:

– Бу жаан тежиктен (уйттен) кирейин бе?

– Жок, ол менинг тунугим – деп, баштапкы бала каруу берер.

«Экинчи тежиктен кирейин бе?» дезе, «Жок, ол менинг сарлыгымнын жадыны» деген каруу болор. «Учинчи тежиктен кирейин бе?» дегежин, «Жок, ол менинг тоомнинг жадыны» деер. «Тортинчизиненг кирейин бе?» деп суранза, «Жок, ол менинг койымнын жадыны. Мынанг кир» деп, нокори алакандарынын ортозындагы жаан уйт жаар коргузер. Онызы айылга алдынан оро кирейин деп колын сунза, нокори онын колын кыпсый тудала сураар:

– Не келген?

– Адам жыду койон аткан. Онын эдин кайнадарга, кара казан сурап келдим.

– Казан аркыттын кийинде. Киреле, алал. Калак, кирип јадала, эжик үйдинде јаткан каруулчык сары ийдиме туттурдын. Анан качар дейле, тонг тезекке тайкылып жыгылдын. Бозого алдында јаткан кату тереге бүдүрилдин. Эжик бажында темене кадап салгам, сайдырдын. Кажаннын ары јанында алмыс-јелмиске алдырып ийдин – деер.

Экинчизи «Адып-тудуп ал!» дейле, түрген уштылып чыгарга албаданар. Айыл туткан бала онын колын алакадарыла бек тудуп аларга чырмайар. Каптырып, чыгып болбой калганы сабарларын чыт этире јудруктанып алар. Тудуп алганы сурап јат: «Шукшулайын ба? Төбөлөйин бе?»

«Шукшула» дезе, јудрукты сабарыла чукчып ачар. «Төбөлө» дегежин, јудругыла

үстинен кагып ачар. Ачылган сабарларды коштой отурган балдарга үлештирер. Јаан сабардан – эргектен баштаар: «Ме, сеге – төжи». Ус сабарды берип айдар: «Ме, сеге – кабыргазы». Ортон сабарды берип, «Ме, сеге – јарды» деер. Ады јок сабарды (төртинчи сабарды) бергенде, «Ме, сеге – јодозы» деп айдар. Чычкайды јендирткен кижиге берип айдар: «Ме, сеге – жыду кара богы».

Божонып чыга берзе, ол «айыл тудар». Божодып ийгени «айылга» кирерге суранар. Анайып, ойын јангынан баштала берер.

ЖАЖЫНЫП ОЙНОГОНДО, ТООЛОГОН СӨСТӨР

Бир, эки, үч, төрт, беш –
Киске үредип жат.
Араайынанг...
Кичинектенг...
Киске ле чычканды кожуп жат.
Каруузы – чычкан.
Киске бар, чычкан жок,
Мен барадым бедиреп.

* * *

Бир, эки, үч, төрт, беш,
Алты, жети, сегис, тогус, он.
Кем озо табылар,
Онын бажы жарылар.
Жарыларын сакыбай,
Капшай барып жажынгай.
Эмди база сакыбайдым,
Слерди барып бедирейдим.

С(Алт.)
И—279

БАЖАЛЫКТАР

Улгерлер	3
Модор сөстөр	5
Алчылардын кокыр куучындарынаг ..	13
Тоолорды чолологоны	16
Сабарларды чолологоны	17
Ак-Сагыш ла Кара-Сагыш (чөрчөк)	20
Ойын	28

И 279 Игры Мергена и Аяны: Алтайские народные стихи, считалки, скороговорки (Составитель К. Макошева. Художник Е. Ортоулова) – Горно-Алтайск: Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства. 1986. — 32 с.

Жуунтыга алтай албатынын улгерлери, модор сөстөрү, ойындар, алчылар керегинде куучындар ла чөрчөктөр кирген. Олорды бичикке К. Макошева жазган.

4803010000 — 030
И М138 (03) 86 64 — 86